

УДК 159.922.7-053.6:316.6

DOI <https://doi.org/10.32689/maup.psych.2025.1.13>**Ольга ПИЛИПЧАК**

здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 053 Психологія,
ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»

Яна РАЄВСЬКА

доктор психологічних наук, професор, ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління
персоналом»

ORCID: 0000-0003-3802-2304

ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ПІДЛІТКІВ З ДЕВІАНТНИМИ ПРОЯВАМИ

У статті розглядається проблема формування навичок соціальної відповідальності у підлітків із девіантними проявами як один із ключових аспектів їхньої соціалізації та подальшої інтеграції в суспільство. Автори підкреслюють, що девіантна поведінка є багатофакторним явищем, зумовленим поєднанням соціальних, психологічних і біологічних чинників. Особливу увагу приділено аналізу наукових підходів до дослідження цієї проблематики, серед яких визначено роль профілактичної роботи, психолого-педагогічної підтримки та мотивації підлітків до відповідальної поведінки.

Згідно з проведенням аналізом, формування соціальної відповідальності можливе за умови застосування комплексного підходу, що включає виховання моральних цінностей, розвиток емоційного інтелекту, формування навичок саморегуляції, залучення до суспільно-корисної діяльності та створення сприятливого соціального середовища. Зазначено, що низький рівень соціальної відповідальності у підлітків із девіантною поведінкою спричиняє конфлікти з оточенням, порушення суспільних норм та ускладнює процес їхньої адаптації до соціокультурного середовища.

У статті представлено аналіз останніх досліджень щодо корекційної роботи з підлітками, які демонструють девіантну поведінку. Окремо розглянуто методи мотивації соціально відповідальної поведінки, а також ефективність психолого-педагогічних інтервенцій у процесі корекції. Роботи вчених свідчать про зростаючий інтерес до проблеми соціальної відповідальності підлітків у сучасних умовах.

Основна мета дослідження – обґрунтування ефективних методів формування соціальної відповідальності у підлітків із девіантними проявами, з урахуванням їхніх індивідуальних особливостей і впливу сучасного соціокультурного середовища. Автори наголошують на необхідності подальших досліджень у цій сфері з метою розробки індивідуалізованих корекційних програм, які враховують нові виклики та соціальні трансформації. Отримані результати можуть бути використані в освітній і соціальній практиці для розробки ефективних стратегій профілактики девіантної поведінки та сприяння формуванню відповідального ставлення підлітків до соціальних норм.

Ключові слова: девіантна поведінка, підлітки, формування навичок соціальної відповідальності, соціокультурне середовище, корекційна робота, когнітивно-поведінкові методики, психолого-педагогічна підтримка.

Olha Pylypchak, Yana Raievska. FORMATION OF SOCIAL RESPONSIBILITY SKILLS IN ADOLESCENTS WITH DEVIANT BEHAVIOR

The article examines the issue of developing social responsibility skills in adolescents with deviant behaviors as one of the key aspects of their socialization and further integration into society. The authors emphasize that deviant behavior is a multifactorial phenomenon caused by a combination of social, psychological, and biological factors. Special attention is given to analyzing scientific approaches to studying this issue, highlighting the role of preventive work, psychological and pedagogical support, and motivation for responsible behavior in adolescents.

According to the conducted analysis, the formation of social responsibility is possible under the condition of applying a comprehensive approach, which includes fostering moral values, developing emotional intelligence, building self-regulation skills, engaging in socially beneficial activities, and creating a favorable social environment. It is noted that a low level of social responsibility in adolescents with deviant behavior leads to conflicts with others, violations of social norms, and difficulties in adapting to the sociocultural environment.

The article presents an analysis of recent studies on corrective work with adolescents demonstrating deviant behavior. Particular attention is given to methods of motivating socially responsible behavior and the effectiveness of psychological and pedagogical interventions in the correction process. Researchers' work indicates a growing interest in the problem of social responsibility among adolescents in modern conditions.

The main goal of the study is to justify effective methods for developing social responsibility in adolescents with deviant behaviors, taking into account their individual characteristics and the influence of the modern sociocultural environment. The authors emphasize the need for further research in this area to develop individualized corrective programs that consider new challenges and social transformations. The obtained results can be used in educational and social practice to develop effective strategies for preventing deviant behavior and fostering responsible attitudes in adolescents toward social norms.

Key words: deviant behavior, adolescents, development of social responsibility skills, sociocultural environment, corrective work, cognitive-behavioral techniques, psychological and pedagogical support.

Постановка проблеми. Формування навичок соціальної відповідальності у підлітків з девіантними проявами є актуальним напрямком діяльності в сучасному суспільстві, адже девіантна поведінка молоді негативно впливає на їхнє особистісне становлення, соціалізацію та подальше життя. Низький рівень соціальної відповідальності, який часто супроводжує такі прояви, призводить до конфліктів з оточенням, порушення норм суспільного співжиття, а також ускладнює інтеграцію підлітків у суспільство.

Відсутність сформованих навичок саморегуляції, емпатії, відповідальності за власні вчинки та усвідомлення наслідків своєї поведінки стає бар'єром для гармонійного розвитку особистості. При цьому підлітки є віковою групою, яка найбільше піддається зовнішнім впливам, що може сприяти як посиленню девіантних тенденцій, так і їхньому подоланню.

Вирішення зазначеної проблеми вимагає системного підходу, спрямованого на корекцію девіантної поведінки та виховання соціально відповідальних моделей поведінки через залучення підлітків до суспільно-корисної діяльності, проведення психолого-педагогічної роботи та створення умов для позитивної взаємодії з соціальним середовищем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз літератури демонструє багатогранність підходів до вивчення проблеми формування соціальної відповідальності у підлітків з девіантною поведінкою.

Роботи Бондарчука О. І. (2016) та Гошовського Я. О. (2019) детально аналізують феномен девіантної поведінки з позицій психології. Зокрема, у дослідженнях розкриваються причини виникнення девіантної поведінки, її соціальні наслідки та можливі напрями корекції.

Дослідження Маліхіної Т. (2019) наголошує на значенні профілактичної роботи з підлітками, спрямованої на подолання аморальної поведінки. Автор акцентує увагу на ролі педагогів у створенні умов для формування морально відповідальної поведінки у підлітків.

У роботах Максимової Н. Ю. та співавторів (2015) розглядаються психологічні механізми адаптації осіб з девіантною поведінкою до сучасного соціокультурного середовища. Автори обґрунтовують теоретико-методологічні підходи, які сприяють соціальній інтеграції підлітків із девіантними проявами.

Папуча М. В. (2021) досліджує особливості аномальної поведінки підлітків у ранній юності, підкреслюючи важливість вікових психологічних змін у становленні соціальної відповідальності.

Вольнова Л. М. (2016) надає практичні рекомендації для профілактики девіантної поведінки підлітків у межах навчальних курсів. Водночас, Алексеєнко Т. Ф. (2020) аналізує механізми мотивації соціальної поведінки, що є ключовим елементом у формуванні соціальної відповідальності.

Праці Саранулової С. (2021) та Христука О. Л. (2014) висвітлюють методики корекції девіантної поведінки. Автори наголошують на важливості створення сприятливого середовища, що сприяє розвитку позитивних рис особистості та відповідального ставлення до соціальних норм.

Отже, сучасні дослідження акцентують увагу на необхідності інтегрованого підходу, що включає психолого-педагогічну підтримку, профілактичну роботу, соціальну адаптацію та мотивацію підлітків до відповідальної поведінки.

За останні роки інтерес до вивчення проблеми формування навичок соціальної відповідальності у підлітків з девіантними проявами значно зріс через актуальність цієї теми в умовах швидких соціальних змін. Проте проблема потребує подальших досліджень, оскільки сучасні методи не завжди враховують індивідуальні особливості підлітків і нові виклики. Для більш глибокого розуміння і вирішення проблеми необхідно зосередити зусилля на дослідженні нових факторів, що впливають на девіантну поведінку, розробці індивідуалізованих програм корекції девіацій підлітків.

Мета статті – є визначення та обґрунтування ефективних методів і підходів до формування навичок соціальної відповідальності у підлітків з девіантними проявами, з урахуванням їхніх індивідуальних особливостей та впливу сучасного соціокультурного середовища.

Виклад основного матеріалу. Одне з головних завдань виховання сьогодні полягає в підготовці зростаючої особистості до життя в умовах сучасного суспільства, яке характеризується складністю соціальних відносин і стрімкими змінами. Особливе значення надається формуванню навичок соціальної відповідальності, які сприяють гармонійній взаємодії особистості з оточенням. Особливо важливо сформувати навички соціальної відповідальності у підлітків з девіантними проявами, які потребують цілеспрямованої корекційної роботи для інтеграції в соціум.

У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» під редакцією В. Т. Бусела поняття «девіантна поведінка» визначається як поведінка, що відхиляється

від загальноприйнятих у суспільстві норм і правил. Щодо терміна «соціальна відповідальність», у цьому словнику він трактується як усвідомлення та виконання особою або організацією своїх обов'язків перед суспільством, що включає дотримання етичних норм, законів та активну участь у суспільному житті [3, с. 36, 89].

Формування деструктивної девіантної поведінки у підлітків є складним і багатофакторним процесом, який обумовлений взаємодією соціальних, психологічних і біологічних чинників. Серед ключових причин можна виділити особливості соціального середовища, такі як несприятливі умови виховання, соціальна нерівність, негативний вплив однолітків або соціальних груп, які пропагують асоціальні моделі поведінки. Психологічні причини включають емоційну нестабільність, низьку самооцінку, труднощі в комунікації та адаптації до соціальних норм. Біологічні аспекти, зокрема спадковість, психофізіологічні особливості розвитку мозку та гормональні зміни підліткового віку, також можуть сприяти виникненню девіантних проявів. Таким чином, девіантна поведінка є наслідком складного переплетення зовнішніх і внутрішніх чинників, які потребують індивідуального підходу в діагностиці та корекції [8, с. 89–91].

Підлітки з девіантними проявами демонструють низку поведінкових рис, які відрізняють їх від однолітків, що дотримуються соціальних норм. Однією з найхарактерніших рис є схильність до порушення загальноприйнятих правил і норм, що може виявлятися у вигляді агресії, конфліктності, брехливості, крадіжок або навіть протиправної діяльності. Такі підлітки часто мають труднощі у встановленні позитивних соціальних зв'язків, відчують недовіру до оточення або відчуження. Вони можуть проявляти низький рівень самоконтролю, імпульсивність, схильність до ризикованої поведінки, включаючи вживання психоактивних речовин. Нерідко їхня поведінка супроводжується емоційною нестабільністю, перепадами настрою, тривожністю або депресивними станами. У багатьох випадках підлітки з девіаціями мають порушені механізми саморегуляції, що ускладнює процес соціальної адаптації та інтеграції [2, с. 34–35].

Соціальні чинники відіграють провідну роль у формуванні девіантної поведінки підлітків. Неблагополучне соціальне середовище, включаючи вплив криміногенних субкультур, відсутність доступу до якісної освіти або зайнятості, може сприяти девіаціям. Особливу увагу слід приділити соціальним групам, у яких підлітки шукають підтримки та

визнання, адже негативний вплив однолітків здатний формувати антисоціальну поведінку.

Психологічні чинники включають емоційні та когнітивні особливості особистості. Підлітки з девіантною поведінкою часто мають порушення емоційного фону, такі як хронічна тривожність, знижена самооцінка або агресивність. До того ж вони можуть демонструвати недостатній рівень розвиненості моральних норм і цінностей, що впливає на їх здатність дотримуватись соціально прийнятної поведінки.

Сімейні чинники є ще одним вагомим елементом, що впливає на девіантну поведінку. Неблагополучна сімейна обстановка, конфлікти між батьками, відсутність належного виховання, байдужість або, навпаки, гіперопіка з боку батьків, можуть стати ґрунтом для формування асоціальної поведінки. Важливим є те, що підлітки, які зростають у сім'ях з девіантними моделями поведінки, частіше копіюють ці моделі, сприймаючи їх як норм [9, с. 43–45].

Отже, розвиток підлітків з девіантними проявами визначається комплексною взаємодією соціальних, психологічних та сімейних факторів. Розуміння цих особливостей є необхідним для ефективної профілактики та корекції девіантної поведінки, що потребує комплексного і міждисциплінарного підходу.

Соціальна відповідальність є фундаментальним аспектом формування особистості підлітка, оскільки вона забезпечує гармонійне входження індивіда в суспільство та визначає його здатність до конструктивної взаємодії з соціальним середовищем. Цей феномен охоплює усвідомлення підлітком своєї ролі та обов'язків перед іншими людьми, спільнотою та суспільством загалом. У процесі розвитку соціальної відповідальності відбувається становлення моральних якостей, таких як альтруїзм, співпереживання, чесність і справедливість, що формують базу для адекватної соціальної поведінки.

Підлітковий вік є особливо важливим періодом для розвитку соціальної відповідальності, оскільки в цей час у молодих людей формується світогляд, ціннісні орієнтири та соціальні установки. Важливу роль у цьому процесі відіграють навчальні заклади, сім'я, а також соціальні інститути, які виступають джерелами передачі норм і правил соціально відповідальної поведінки. Формування соціальної відповідальності сприяє розвитку почуття належності до суспільства, підвищенню самооцінки та здатності до саморегуляції, що позитивно впливає на загальний розвиток особистості підлітка.

Соціальна відповідальність є потужним інструментом для попередження девіантної поведінки серед підлітків, оскільки її формування знижує ймовірність асоціальної поведінки та сприяє дотриманню соціальних норм. Підлітки, які мають розвинене почуття відповідальності, здатні більш усвідомлено ставитися до своїх дій, оцінювати їхні наслідки для себе та оточення. Це допомагає їм уникати імпульсивних вчинків, що часто є характерними для девіантної поведінки [7, с. 52].

Розвиток соціальної відповідальності стимулює підлітків до участі у суспільно корисній діяльності, що сприяє їх інтеграції в соціум. Такі форми активності, як волонтерство, участь у громадських організаціях або групових проєктах, не лише сприяють формуванню позитивного соціального досвіду, але й допомагають підліткам знайти соціальне визнання, що є важливим для їх психологічного розвитку. Крім того, усвідомлення підлітками своїх зобов'язань перед іншими людьми та суспільством загалом сприяє розвитку емпатії, що знижує ризик прояву агресивної або асоціальної поведінки.

Водночас існує зворотний зв'язок: відсутність належного рівня соціальної відповідальності може стати одним із чинників формування девіантної поведінки. Підлітки, які не усвідомлюють значення соціальних норм і не відчують обов'язків перед суспільством, схильні до ігнорування правил, порушення моральних принципів та залучення до ризикованих або протиправних дій. У зв'язку з цим особливу увагу слід приділяти створенню сприятливих умов для розвитку соціальної відповідальності, що включає організацію просвітницької роботи, виховних програм та залучення до активної громадської діяльності [10, с. 77–78].

Отже, соціальна відповідальність виступає не лише важливим аспектом соціалізації підлітків, але й ключовим фактором у попередженні девіантної поведінки. Її розвиток сприяє становленню морально зрілої, соціально активної особистості, яка здатна адекватно взаємодіяти з соціальним середовищем, що є основою успішної інтеграції підлітків у суспільство.

Формування навичок соціальної відповідальності у підлітків із девіантною поведінкою потребує цілеспрямованого застосування психолого-педагогічних підходів. Основними завданнями є усвідомлення підлітками наслідків їхніх дій, формування позитивного ставлення до соціальних норм та активізація внутрішніх ресурсів для саморегуляції поведінки. Важливим інструментом у цьому про-

цесі є інтеграція когнітивно-поведінкових методик, які допомагають підліткам розвивати навички самоаналізу, контролю емоцій та адаптивної поведінки.

Зокрема, ефективними є методики, спрямовані на створення у підлітків позитивного образу майбутнього та усвідомлення особистої відповідальності за досягнення цілей. Педагогічна підтримка повинна базуватися на принципах безоціночного ставлення, емпатії та взаємоповаги, що дозволяє знизити рівень опору та підвищити готовність до змін. Також важливо створити умови для інтерактивної взаємодії, використовуючи тренінги, дискусії та ролеві ігри, які сприяють закріпленню соціально прийнятної поведінки.

Емпатія та моральні цінності є ключовими складовими соціальної відповідальності. Розвиток емпатії у підлітків дозволяє їм краще розуміти почуття та потреби інших людей, що сприяє формуванню співчуття та готовності до взаємодопомоги. Для цього важливо організовувати заняття, які допомагають підліткам усвідомлювати емоційні стани інших, наприклад, за допомогою аналізу реальних ситуацій, літературних творів або відеоматеріалів. Особливу увагу слід приділити створенню безпечної атмосфери, в якій підлітки можуть відкрито висловлювати свої думки та почуття [4, с. 39–42].

Формування моральних цінностей, таких як чесність, справедливість, взаємоповага, здійснюється через виховання у дусі гуманістичних ідеалів. У цьому контексті важливу роль відіграють обговорення моральних дилем, які стимулюють підлітків до самостійного пошуку правильних рішень. Важливо також залучати підлітків до заходів, що сприяють практичному застосуванню моральних принципів, наприклад, через участь у соціальних проєктах чи благодійній діяльності.

Групова та індивідуальна психологічна робота є необхідною складовою процесу формування навичок соціальної відповідальності у підлітків із девіантною поведінкою. Групові форми роботи, такі як тренінги або тематичні обговорення, дозволяють створити атмосферу підтримки та взаєморозуміння, що сприяє розвитку соціальних навичок та підвищенню рівня довіри до інших людей. Такі заняття можуть включати вправи на розвиток комунікативних здібностей, саморегуляцію емоцій та розв'язання конфліктів.

Індивідуальна робота з психологом передбачає глибше опрацювання особистісних проблем, які можуть заважати формуванню соціальної відповідальності. Наприклад, це може бути низька самооцінка, негативний досвід

соціальної взаємодії чи проблеми в сімейних відносинах. У ході індивідуальних консультацій психолог допомагає підлітку розвивати позитивне ставлення до себе та інших, формувати адаптивні стратегії поведінки та визначати життєві цілі, що сприяє гармонійному особистісному розвитку [6, с. 23–24].

Таким чином, формування навичок соціальної відповідальності у підлітків потребує комплексного підходу, що включає психолого-педагогічну корекцію, розвиток моральних цінностей, професійну психологічну підтримку. Інтеграція цих методів сприяє створенню умов для успішної соціалізації підлітків та їхньої інтеграції в суспільство.

Психологічні програми корекції девіантної поведінки мають на меті зменшити або усунути прояви девіантних вчинків у підлітків, сприяти їх соціалізації та формуванню здорових міжособистісних стосунків. Існує кілька відомих програм, що показали свою ефективність у роботі з підлітками з девіантною поведінкою. Однією з таких програм є програма «Розвиток соціальних навичок», яка застосовується у багатьох країнах і включає вправи та завдання, спрямовані на покращення міжособистісної комунікації, емоційної регуляції та вирішення конфліктів. Ця програма зазвичай передбачає групові заняття, на яких підлітки вчаться взаємодіяти з іншими, розпізнавати та ефективно виражати свої емоції, а також розвивати стратегії вирішення складних ситуацій.

Іншою успішною програмою є «Програма профілактики агресії та девіантної поведінки», яка фокусується на вивченні та корекції агресивних реакцій, а також на розвитку емоційної компетентності у підлітків. Програма використовує техніки когнітивно-поведінкової терапії для зміни негативних переконань і установок, які можуть сприяти агресивній поведінці, а також передбачає використання спеціальних вправ для покращення здатності до самоконтролю та взаємопорозуміння. Дослідження показують, що підлітки, які пройшли цю програму, демонструють зниження рівня агресії та покращення соціальної адаптації.

Програми, які включають елементи психосвіти, також показують свою ефективність у корекції девіантної поведінки. Наприклад, програма, яка передбачає навчання підлітків навичкам управління емоціями, зазвичай має на меті зниження рівня тривожності, депресії та стресу у підлітків. У результаті застосування таких програм відбувається не тільки корекція поведінки, а й загальне покращення психологічного стану учасників.

Інтерактивні методики, зокрема ігрова терапія та тренінги, є важливими інструментами в процесі корекції девіантної поведінки у підлітків. Ігрова терапія має ряд переваг, оскільки вона дозволяє підліткам через гру переживати соціальні ситуації, у яких вони можуть спробувати різні способи вирішення конфліктів, досліджувати емоції та реакції інших людей. Це дає можливість глибше пізнати себе, відпрацювати стратегії соціальної взаємодії та відчувати себе успішними у різних ролях. Ігрові методи допомагають підліткам розвивати емпатію, соціальні навички та здатність до співпраці, що сприяє зменшенню девіантної поведінки.

Тренінги, які орієнтовані на розвиток конкретних соціальних та емоційних навичок, також є важливою складовою корекції девіантної поведінки. Вони сприяють не лише набуттю практичних навичок, а й глибшому усвідомленню внутрішніх установок підлітків щодо поведінки в соціальних ситуаціях. Зокрема, тренінги на розвиток лідерських якостей, комунікаційних навичок і вміння працювати в команді допомагають підліткам впоратися з труднощами взаємодії у колективі та сприяють зниженню проявів антисоціальної поведінки. Крім того, тренінги на розвиток самоконтролю, розпізнавання емоцій і управління стресом дозволяють підліткам ефективно справлятися з емоційними труднощами, що часто є джерелом девіантних проявів.

Оцінка ефективності психологічних програм корекції девіантної поведінки є важливим етапом, оскільки дозволяє визначити, наскільки успішно було досягнуто поставлених цілей, таких як зниження рівня девіантної поведінки, покращення соціальної адаптації та підвищення рівня емоційної компетентності підлітків. Оцінка ефективності здійснюється через комплексне використання різних методів, серед яких основними є анкети, опитувальники, спостереження та інтерв'ю з учасниками програми, а також аналіз змін у поведінці підлітків.

Одним з основних інструментів оцінки є проведення до – та після тестових вимірювань, що дозволяє порівняти рівень девіантної поведінки до початку програми та після її завершення. Крім того, важливими є інтерв'ю з підлітками та їхніми родинами, оскільки це дає можливість отримати більш глибоке розуміння змін, що відбулися, і виявити особливості їхнього адаптаційного процесу в реальному житті. Оцінка ефективності також передбачає зворотний зв'язок від педагогів, психологів та інших фахівців, які працюють

із підлітками, для більш точного визначення результатів програми.

Для підвищення ефективності програми необхідно враховувати індивідуальні особливості підлітків, їхній рівень розвитку, а також фактори, що можуть впливати на процес корекції поведінки, такі як сімейне оточення, соціальна середовище та психоемоційний стан учасників. Постійна адаптація програм до конкретних умов та індивідуальних потреб підлітків є необхідною умовою для досягнення стійких і довгострокових результатів у корекції девіантної поведінки [5, с. 108–110].

Таким чином, психологічні програми корекції девіантної поведінки, особливо за участі інтерактивних методик, показали свою високу ефективність у зменшенні проявів девіацій серед підлітків. Однак для забезпечення їхньої успішності необхідно проводити регулярну оцінку результатів, враховуючи як поведінкові зміни, так і соціальну та емоційну адаптацію учасників.

Взаємодія шкільного психолога з сім'єю є важливим елементом у контексті проблеми формування соціальної відповідальності у підлітків, оскільки сім'я є первинним соціальним середовищем, яке впливає на розвиток особистості дитини. Психолог у школі може грати ключову роль у підтримці батьків у процесі виховання підлітків, особливо якщо останні мають проблеми з девіантною поведінкою або недостатньо розвинутою соціальною відповідальністю.

По-перше, психолог має можливість спостерігати за поведінкою учня в умовах навчального процесу, виявляючи проблеми, які можуть залишатися непоміченими вдома. Школа є тим місцем, де підлітки відчувають соціальний тиск і взаємодіють з різними групами однолітків, що може проявлятися в певних девіантних формах поведінки. Психолог, помітивши такі тенденції, може сприяти розумінню батьками поведінкових особливостей дитини і допомогти їм розробити стратегії підтримки та корекції. Залучення батьків до процесу корекції дозволяє створити єдину лінію виховання як у школі, так і вдома, що є надзвичайно важливим для досягнення результатів.

По-друге, психолог може працювати з батьками, допомагаючи їм зрозуміти власні методи виховання та їхній вплив на поведінку дитини. Часто саме неусвідомлені або дисфункціональні сімейні моделі взаємодії є причиною виникнення девіантної поведінки у підлітків. Психологічна підтримка батьків сприяє їхній здатності коригувати виховні практики, створюючи для дитини більш ста-

більне емоційне середовище, що є необхідним для розвитку відповідальності та соціальної адаптації. Через роботу з родиною можна забезпечити постійну підтримку, що допоможе підлітку відновити або зміцнити соціальні навички та підвищити рівень відповідальності за свої вчинки.

Взаємодія між шкільним психологом і сім'єю також сприяє зниженню стресу та тривожності у батьків, адже багато з них не завжди мають достатньо знань та навичок для ефективного управління поведінкою підлітків у складних ситуаціях. Психолог може стати важливим посередником, створюючи комфортну атмосферу для спільної роботи, обміну досвідом і знаходження оптимальних підходів до виховання. В кінцевому результаті, таке партнерство дозволяє забезпечити гармонійний розвиток підлітка та мінімізувати ризик виникнення девіантної поведінки, що є важливим аспектом його соціалізації [7, с. 59].

Отже, взаємодія шкільного психолога з сім'єю є надзвичайно важливою для формування соціальної відповідальності у підлітків, оскільки вона дозволяє об'єднати зусилля школи та родини для ефективної корекції девіантної поведінки та створення сприятливого середовища для розвитку відповідальності, моральних цінностей та соціальних навичок.

На основі аналізу літератури, можна запропонувати кілька рекомендацій для педагогів, психологів і батьків, спрямованих на ефективне формування соціальної відповідальності у підлітків:

1. Для педагогів. Важливо створювати в школі атмосферу підтримки та довіри, що дозволяє підліткам відкрито виражати свої емоції та думки. Використання інтерактивних методик, таких як групові обговорення, тренінги з розвитку соціальних навичок, може значно покращити здатність підлітків до співпраці та відповідальності. Педагоги повинні активно співпрацювати з психологами для своєчасного виявлення і корекції девіантних проявів у поведінці учнів.

2. Для психологів. Особливу увагу слід приділяти роботі з емоційним станом підлітків, розвитку їх самоусвідомлення і моральних цінностей. Застосування психотерапевтичних технік, таких як арт-терапія, психодрама, тренінги з розвитку емпатії, допомагає підліткам зрозуміти наслідки своїх вчинків і сприяє розвитку соціальної відповідальності. Психологи також повинні активно співпрацювати з батьками, надаючи їм практичні рекомендації щодо виховання та формування відповідальної поведінки в родинному середовищі.

3. Для батьків. Важливо забезпечити стабільне емоційне середовище для підлітка, де він може відчувати підтримку та розуміння. Виховання соціальної відповідальності потребує від батьків активної участі в житті дитини, обговорення важливих моральних питань, а також навчання підлітка правилам соціальної взаємодії та відповідальності за свої вчинки. Рекомендується заохочувати дитину до участі в соціальних проектах, волонтерській діяльності, що дозволяє розвивати почуття відповідальності та взаємодопомоги.

Висновки. Дослідження проблеми формування навичок соціальної відповідальності у підлітків з девіантними проявами підтвердило, що соціальна відповідальність є ключовим аспектом процесу соціалізації підлітків і важливим елементом для корекції девіантної поведінки. Підлітковий вік є критичним періодом у розвитку особистості, коли особа здатна формувати власні моральні орієнтири, цінності та соціальні навички, що визначатимуть її майбутню соціальну адаптацію. Аналіз соціальних, психологічних і сімейних чинників, що впливають на формування девіантної

поведінки, показав, що значна роль належить як сімейному вихованню, так і соціальному середовищу, зокрема школі та одноліткам.

Особливе значення для корекції девіантної поведінки мають психолого-педагогічні підходи, спрямовані на розвиток емпатії, моральних цінностей, а також соціальних навичок через участь у соціальних проектах. Застосування інтерактивних методик, таких як ігрова терапія та тренінги, показало свою ефективність у формуванні відповідальної поведінки підлітків. Водночас важливим аспектом є інтеграція роботи психолога, педагогів та сім'ї в процесі соціалізації підлітків з девіантною поведінкою, що дозволяє забезпечити комплексний підхід до вирішення проблеми.

Попри значні досягнення в дослідженні проблеми формування соціальної відповідальності у підлітків з девіантними проявами, ця проблема потребує подальших глибоких наукових розвідок. Подальші дослідження повинні сприяти розвитку ефективних методів корекції девіантної поведінки, а також створенню інноваційних підходів до виховання соціально відповідальних підлітків, що сприятиме їх успішній адаптації в соціумі.

Література:

1. Алексеев Т. Ф. Мотивація соціальної поведінки та механізми її формування. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: збірник наукових праць*. 2020. Випуск 14. С. 12–22.
2. Бондарчук О. І. Психологія девіантної поведінки. К.: МАУП, 2016. 189 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Бусел. К.: Перун, 2002. 1440 с.
4. Вольнова Л. М. Профілактика девіантної поведінки підлітків: навч.-метод. посібник до спецкурсу «Психологія девіацій» для студентів спеціальності «Соціальна педагогіка» у двох частинах. Ч. II. Практична частина. 2-ге вид., перероб і доповн. К., 2016. 193 с.
5. Гошовський Я. О. Психологія девіантної поведінки. Дрогобич, 2019. 346 с.
6. Максимова Н. Ю. Теоретико-методологічні підходи до визначення психологічних механізмів адаптації девіантів до сучасного соціокультурного середовища. Психологічні механізми адаптації девіантів до сучасного соціокультурного середовища: монографія / Максимова Н. Ю., Грись А. М., Манілов І.Ф. [та ін.]; за ред. Н. Ю. Максимової. К.: Педагогічна думка, 2015. С.7–29.
7. Маліхіна Т. Психолого-педагогічна робота з попередження аморальної поведінки підлітків. *Рідна школа*. 2019. № 9. С. 50–53.
8. Папуча М. В. Аномальна поведінка в ранній юності. Психологія ранньої юності: навч.-метод. посіб. Ніжин: Редакційновидавничий відділ НДПУ, 2021. С. 85–124.
9. Саранулова С. Неординарна та девіантна поведінка дітей. *Світло*. 2021. №1. С. 43–45.
10. Христук О. Л. Психологія девіантної поведінки: навчально-методичний посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2014. 192 с.